

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ

На правах рукопису

КАЗАКОВ
Валерій Сергійович

СОЦІАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ ЯК СОЦІОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Спеціальність - 22.00.01 - теорія, методологія
і історія соціології

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата соціологічних наук

Київ - 1994

00778585 (/)

Дисертація є рукописом

Робота виконана в Інституті соціології НАН України

Науковий керівник - доктор філософських наук,
професор МИХАЛЬЧЕНКО М. І.

Офіційні опоненти:

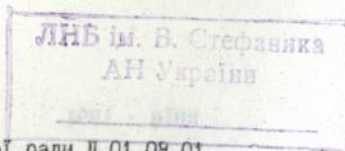
1. Доктор філософських наук, професор
КРЕМЕНЬ Василь Григорович
2. Кандидат філософських наук
ПІДДУБНИЙ Володимир Андрійович

Провідна організація - кафедра галузевої соціології Київського
університету ім. Т. Г. Шевченка, м. Київ

Захист відбудеться "24" серпня 1994р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.08.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук при Інституті соціології НАН України за адресою: 252021, м. Київ, вул.Шовковична, 12.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту соціології НАН України.

Автореферат розісланий "23" травня 1994р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Д.01.08.01,
кандидат філософських наук

І. Е. Бекештіна

AB-30.214

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В сучасній соціологічній думці проблема переосмислення характеру і перспектив соціальної революції є однією з найважливіших. Багатьма дослідниками відзначається, що ХХ століття пройшло під "знаком революції". Правомірність застосування такого "астрологічного" порівняння підтвердили події переламу 80-90-х років у Європі, які привернули до себе увагу широкого кола вчених і політиків різних країн, спричинили до розлогої дискусії, в тому числі і по проблемі соціальної революції.

"Астрологічне" порівняння вказує перш за все на широту використання терміну "соціальна революція" і не тільки в науці, а й в інших формах соціальної свідомості, наявність в ньому значної кількості різноманітних, іноді не сумісних, змістів, що не завжди бралось до уваги в науковій літературі, викликало численні, часто безоглядні, суперечки. Цьому сприяла ідеологізація і догматизація самої категорії "соціальна революція", яка розроблялась в межах історичного матеріалізму, фетишизація феноменів, які відображувались нею. Не дивно, що багато дослідників відзначали низький рівень виконання категорією методологічної функції, її абстрактний характер, відірваність від рішення конкретних проблем.

Разом з тим, навряд чи можливе усунення деяких з вказаних "недоліків" в рамках соціальної філософії, тому що вони випливають з самої її сутності (зв'язок з світоглядом, який породжує ідеологізацію; абстрактність), що вказує на необхідність дослідження феномену соціальної революції саме соціологією. Це давно вже здійснюється на Заході, де створена ціла галузь "соціології революції", яка є методологічною основою вивчення проблем розвитку суспільства, вироблення практичних рекомендацій з приводу вирішення чи попередження соціальних конфліктів.

У вітчизняній науці, в силу відомих обставин, розвиток соціології багато років гальмувався, а такий її напрямок, як "соціологія революції", можна сказати, взагалі був відсутній. Основній частині суспільствознавців зарубіжні дослідження в цій сфері були невідомі чи малознаомі. Тому із впевністю можна сказати, що вивчення соціальної революції як соціологічної ка-

тегорії є одним із найактуальніших завдань вітчизняної науки. Її інтенсивна розробка в соціології буде сприяти усуненню "білих плям" в цій сфері, акумулюванню знань про джерела і проблеми суспільного розвитку, стане основою для вироблення технології вирішення соціальних напружень і конфліктів.

Ступінь розробки проблеми. Питанню специфіки соціологічного пізнання, починаючи з О. Конта, приділяється постійна увага як в іноземній, так і у вітчизняній літературі. Воно відносно розроблене, але далеко не однозначне за своїм рішенням. П. Сорокін, наприклад, писав про те, що соціологія вивчає властивості "надорганіки", які повторюються в часі і просторі, виступаючи загальними для всіх соціокультурних феноменів. Такий підхід дозволяв створити систему наукових положень, з якої могла бути "дедуцірована" дійсність. М. Вебер критикував таке "астрономічне" пізнання, підкреслюючи, що перш за все необхідно цікавитися якісним характером подій. Дж. Сарторі стверджує про правомірність використання в соціології обох підходів при їх розрізненні, спрямованості першого на емпіричні, а другого - на концептуальні запити дослідження.

Проблемі принципів соціальної організації суспільства, його структурування і рівнів розвитку, також приділялась значна увага в зарубіжній соціології. Цьому присвячені праці О. Конта, Г. Спенсера, Д. Белла, Т. Веблена, Дж. К. Гелбрейта, О. Тоффлера. Окремі аспекти, зв'язані з функціонуванням "традиційного", "індустріального", "інформаційного" суспільств, розглядаються у працях І. Е. Бекешкіної, Ф. М. Бурлацького, Ю. О. Васильчука, Є. І. Головахи, М. М. Моїсєєва, О. В. Попова та інші.

Щодо категорії "соціальна революція", то в науковій літературі відзначалось її неоднозначність (М. О. Селезньов, В. Ф. Шеліке), робились спроби її детального дослідження (С. Е. Крапівницький, О. М. Ковальов, М. О. Селезньов). Різні аспекти теорії соціальної революції висвітлювались у роботах С. Л. Агаєва, Р. Н. Блюча, Г. Г. Водолазова, К. М. Кантора, В. А. Кузіна, Л. Г. Олеха.

Останнім часом вітчизняним суспільствознавцям стали відомі праці Е. Гідденса, Р. Дарендорфа, П. Сорокіна, А. Токвіля, А. Турена, присвячені проблемам "соціології революції". Для усвідомлення їх ідей велике значення мають роботи по історії соціології П. П. Гайденко, Ю. М. Давидова, А. О. Ручки, В. В. Танчера.

В радянській літературі висловлювалась ідея про існування

різноманітних форм революції (С. І. Гончарук, В. В. Савін, В. Ф. Шеліке), приділялась увага дослідженню деяких з них: "революції згори" в роботах С. Л. Агаєва, О. В. Ківи, В. Л. Малькова; "мирного шляху" в працях О. І. Бармінкова, О. П. Богомолова, К. І. Зародова. В роботах Є. М. Жукова, П. В. Волобуєва, Н. А. Сімонії була сформульована думка про різницю за формою між революціями, які відбувались у країнах "першого" і "другого ешелонах" капіталізму. На підставі цього положення було запропоновано класифікацію політичних революцій в залежності від рівня формаційного розвитку країни, в якій вони відбуваються (Н. А. Сімоніт, В. Г. Хорос).

Значна увага приділялась дослідженню окремих видів революційної дії (формам соціального протесту): тероризму (злочину) в роботах В. В. Вітюка, А. Камю, Ф. Я. Полянського, С. О. Ефірова; війни - Д. А. Волкогонова, Е. Гевари, Р. Дебре, Д. Уоліса; повстанню - К. І. Зародова, Ю. А. Красіна, П. О. Кропоткіна, Л. Д. Троцького; страйків і робітничого контролю - О. Б. Вебера, В. О. Віноградова, С. І. Дорофєєва, Ю. П. Мадора, А. М. Панкратової та інш.

Про перебільшення ролі насильства і примусу в революції писали М. Бердяєв, К. Каутський, П. Сорокін, а з сучасних авторів - Ю. Буртін й О. Ципко. Дослідженню суб'єктів соціальної революції, особливо значенню і ролі народних мас, присвячені роботи Г. І. Дилігенського, В. А. Кузіна, Є. Г. Плімака. Водночас в радянській літературі при висвітленні діяльності народних рухів недостатня увага приділялась характеристиці їх негативних наслідків, на які справеливо вказували деякі дослідники (М. О. Бердяєв, І. О. Ільїн, Х. Ортега-і-Гассет, Д. Рюде). Останнім часом з'являються праці, які розкривають баланс позитивних і негативних сторін діяльності "верхів", їх здатність у певних умовах виступати суб'єктом революції (М. М. Сафонов, Б. Г. Літвак, та інш.)

Водночас, у вітчизняній літературі майже не приділялося уваги класифікації дій (та їхнім критеріям), що призвели до якісної зміни суспільства, їхньому історично обумовленому характерові, конкретному дослідженню механізму зародження соціальної революції, яка переважно розглядалася як усвідомлена насильницька реалізація продуманих і чітко визначених інтересів "низів" у політичній сфері, що, у свою чергу, не могло не призводити до аберацій у відповідях на питання: що таке соціальна революція?

Основною метою роботи є дослідження соціальної революції

як соціологічної категорії. На дослідження цього спрямоване вирішення наступних дослідницьких завдань:

- встановити різноманіття форм відображення феномену соціальної революції у суспільній свідомості і виявити її специфіку як соціологічної категорії;

- розкрити механізми зародження соціальної революції у сфері економіки як порушення об'єктивних співвідношень між елементами її структури;

- показати, що революція є результатом взаємодії "низів" і "верхів";

- розкрити історичність якісної зміни суспільства (соціальної революції) в залежності від принципів його соціальної організації;

- виявити історичні форми революційної дії, вирішення основного питання революції в залежності від того чи іншого пануючого чинника виробництва;

- здійснити класифікацію дій, спрямованих на якісну зміну суспільства.

Методологічною та теоретичною основою дисертаційного дослідження є праці відомих соціологів М.Вебера, К.Маркса, П.Сорокіна, економістів Т.Веблена, Дж.К.Гелбрейта, футуролога О.Тоффлера, роботи сучасних суспільствознавців, присвячені різним проблемам теорії соціальної революції, політичним конфліктам і конкретним революційним процесам XVI-XX століть.

Наукова новизна дослідження полягає в розробці концепції революції як соціального феномену, сутність та історичні форми якого визначаються принципами соціальної організації суспільства, його структурування; виокремленні критеріїв, що дають змогу кваліфікувати дії, спрямовані на якісну зміну суспільства. Ця концепція конкретизується в таких положеннях:

- соціальна революція в "традиційних" суспільствах полягає, в першу чергу, в зміні їх політичної системи через вирішення питання про владу насильницькими збройними діями; в "індустріальних" суспільствах - в зміні економічної системи через вирішення питання про власність діями на основі компромісу, узгодження інтересів; в "інформаційних" суспільствах - в зміні соціокультурної сфери шляхом вирішення питання про інформацію, яке залежить від рівня освіти, культури, діями, спрямованими на їх підвищення;

- в сучасну епоху соціальна революція є сукупним результатом все більш різноманітних дій всіх соціальних груп і не зводиться до збройних форм класової боротьби;

- в "традиційних" суспільствах, де земля є основним фактором виробництва, а влада і сила - принципами його соціальної організації, революційні дії соціальних суб'єктів здійснюються переважно в насильницьких формах (злочин, бунт, заколот, війна, повстання);

- в "посттрадиційному" суспільстві, де основним фактором виробництва стає "індустрія" (фабрика, "капітал"), а принципом соціальної організації - матеріальна зацікавленість, зміни суспільства (революційні дії) відбуваються на основі консенсуса, узгодження інтересів і цілей соціальних груп, що протистоять одна одній (страйк, демонстрація, вибори, "промислова демократія");

- в "інформаційному" суспільстві, основною постаттю якого є людина високого рівня інформованості і культури, дії, спрямовані на зміну суспільства, відбуваються на основі переконання;

- основними критеріями класифікації форм революційних дій є соціальна організація суспільства, її політична, економічна і духовна системи.

Теоретичне і практичне значення дослідження. Результати, отримані в дослідженні, можуть бути використані в процесі викладання суспільствознавчих дисциплін: загальної соціології, економічної соціології, політології, історії, політичної економії. Вони також можуть бути використані в науковій діяльності, зокрема у соціологічних і політологічних дослідженнях, при розробці тих чи інших проблем у сфері соціальної філософії, теоретичної соціології, політології, історії, політекономії.

На підставі отриманих даних можливе вироблення методологічних рекомендацій для практичної діяльності в галузі врегулювання соціальних конфліктів, виявлення параметрів кризової і передкризової ситуації, що дозволяють приймати міри до їх локалізації. Вони також можуть бути використані у процесі розробки, вдосконалення та практичної реалізації концепції національної безпеки України.

Апробація роботи. Основні положення і результати дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях сектору соціально-філософських проблем суспільно-історичних процесів Інсти-

туту філософії АН України, зідділу соціальних проблем національної безпеки Інституту соціології АН України, кафедри філософії Бердянського державного педагогічного Інституту, а також у виступах і тезах на конференціях, семінарах, симпозиумах: X Всесоюзний теоретичний семінар "Мировоззрение и научное познание" (Бердянськ, 1987), Всесоюзна наукова конференція "Научное мировоззрение и формирование нового мышления" (Київ, 1989); XIII Всесоюзний теоретичний семінар "Мировоззрение и научное познание" (Ужгород, 1990), Республіканська науково-практична конференція "Изменяющийся мир и проблемы гуманитарного образования в высшей школе" (Бердянськ, 1992), Республіканська науково-практична конференція "Політика і влада" (Запоріжжя, 1993).

Структура дисертації. Виходячи з логіки наукового дослідження, робота складається з вступу, трьох глав, які мають вісім параграфів, заключення і списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Вступ містить обгрунтування актуальності теми, коротку характеристику ступеню її розробки. В ньому формулюються цілі і завдання дослідження, методологічні принципи аналізу, вказуються теоретичне і практичне значення отриманих результатів.

В першій главі "Соціальна революція: теоретико-методологічні проблеми визначення" вказується на багатоваріантність і неоднозначність його застосування.

В першому параграфі "Соціальна революція" - категорія філософії" відзначається, що ця категорія є не лише знанням, але й оцінкою, основою, на якій виробляються ідеали, принципи, норми соціальної діяльності. Абсолютизація цього веде до перетворення філософської категорії в релігійну догму месіанського характеру, фетишизації самого феномену соціальної революції, виникнення соціальних рухів, які претендують на роль "революційних месій".

Зазначається, що світоглядний зміст категорії виявляється в кількох аспектах: є її зв'язку з категорією "прогресу", спробах відзначити, що є "передовим" чи "реакційним", "добром" чи "лихом" для суспільства, в проблемі співвідношення "добрих" чи "поганих" засобів здійснення революції, шляхів її розвитку, коли одні з них розглядаються як "кращі" чи "гірші". В протистав-

ленні революції реформи; при проголошенні однієї з них "благом" чи "ли. зм". У визначенні суб'єкту революційної дії, коли ті чи інші соціальні групи агорорі визначаються "реакційними", а інші - "прогресивними", при вирішенні інших проблем.

Підкреслюється, що відсутність світоглядного змісту соціологічної категорії "соціальна революція" - її найважливіші відмінність від однойменної категорії. Але остання виступає як певне знання про феномени, які нею визначені, певним чином з категорією соціології. Сформульована в гранично абстрактній і безособовій формі, насто розчиняючи особливе в загальному, вона виявляється недостатньо прийнятною при конкретному аналізові соціальних процесів. Це призводило до розриву між теоретичними положеннями філософії і досягненнями інших наук, перешкоджувало виконанню нею методологічної функції.

До цього призводила також і наявність в межах соціальної філософії двох різних підходів у визначенні змісту категорії. Перший з них розглядає соціальну революцію як закон ірний, об'єктивно необхідний перехід від одного якісного стану суспільства до іншого, перехід як результат. Для другого революція - спосіб переходу, засіб діяльності історичного суб'єкту з тимі чи іншими атрибутами. На підставі саме такого погляду сформулювалось уявлення про революцію як виду форму класової боротьби, що призвело, у теперішній час, до заперечення її як об'єктивної необхідності і закономірності суспільного розвитку.

Разом з тим, соціальна філософія досягла певних успіхів в розробці категорії, які не можуть не враховуватись соціологією. Зокрема, ідея про необхідність розрізняти революцію як результат і революцію як дію, розуміння її ні як окремого акту діяльності чи історичної події, а як цілої їх сукупності, розтягнутої в часі, як хвилеподібного процесу зі своїми спадами і злетами. Вияв соціокультурних передумов революції, що дозволяє розглядати соціокультурні зміни в суспільстві, які здійснюються у першу чергу через людину, як головне завдання, початок і завершення революції. Відмова від протиставлення революції і реформи, розгляд останньої як одного з можливих засобів якісної зміни суспільства, що призвело до пересцінки ролі "верхів" у здійсненні революції.

В параграфі другому "Поняття "соціальна революція" як засіб духовно-практичного перетворення світу" відзначається, що

світоглядний зміст цього терміну дозволяє широко використовувати його в практичній діяльності. Феномен революції, що виступає як ідеал, може визначатись не тільки засобами наукового, але й повсякденного світогляду, а також засобами інших форм суспільної свідомості (політичними гаслами, художніми образами, символами), які здатні грати роль знаряддя політичної пропаганди і агітації, засобу організації і мобілізації мас. Термін виконує при цьому функції стимулу політичної активності, засобу класової самосвідомості і перетворення дійсності.

Різні політичні групи, бажаючи притягти на свій бік населення, досягаючи власних цілей, проголошують себе "революційними", а своїх супротивників - реакційними, ті чи інші події - "революціями" чи "контрреволюціями". Розгортають з цього приводу політичні дискусії, змінюють оцінки минулого і сучасного, намагаючись в якості аргументів використовувати докази "науки". Специфіка цього застосування терміну полягає в тому, що він використовується для оцінок подій чи процесів, які не закінчились, в момент політичного зіткнення, і мають мету отримання політичних дивідендів.

Означення одного суспільного явища одним терміном в різних формах суспільної свідомості не могло не призвести до плутанини між філософською категорією, науковим поняттям, політичним гаслом, художнім образом, релігійним символом, породжувало численні, часто безплідні, дискусії в наукових колах.

В параграфі третьому "Соціальна революція: наукова рефлексія" констатується, що в історії він служить для означення тієї чи іншої конкретної події, обмеженої соціальним простором і часом, за якою стійко закріпилась уява як про революцію. Історичні науки не в змозі самі виробити визначення "революції", встановити атрибути цього соціального феномену, знайти необхідний критерій, які дозволять відрізнити її, наприклад, від повстання чи війни. Це породжує в їх межах численні дискусії з приводу конкретних історичних подій: є вона війною чи революцією, революцією чи повстанням?

Наукове уявлення про революцію формувалось на підставі безпосереднього узагальнення деяких ознак ряду конкретних подій, які були вже визнані революцією. Відбувалось це на обмеженому емпіричному матеріалі, із значною частиною суб'єктивності в оцінках. А головною ознакою визнавалася насильницька зброяна

зміна влади, яка здійснювалась активною діяльністю народних мас, тому що історична практика до ХХ століття майже не знала інших форм зміни суспільства, крім використання сили шляхом вбивств, заколотів, бунтів, повстань.

Але революція - не стільки зміна влади, скільки, як зараз відзначається, зміна соціокультурних підвалин суспільства самої людини, зміна, яка не зводиться ані до війни, ані до повстання. Та й вирішення питання про владу не може являти собою одночасне захоплення її в столиці. Воно не тотожне "голому" запереченню старого державного апарату, а є зміною його новим. Це вже не окремий акт, але процес. Тому використання істориками терміну типу "квітнева революція" є досить некоректним (мова може йти лише про "квітневе", наприклад, збройне повстання). Таке використання описує події, не розкриваючи їх сутність, фіксує лише зовнішні прояви.

Досить неоднозначний зміст терміну "соціальна революція" в політології. Тут до недавніх часів пануючим було його розуміння як вищої форми класової боротьби, спрямованої на вирішення основного питання революції - питання про владу. На підставі такого розуміння складались уявлення про "революційні" методи діяльності, які характеризувалися "радикальністю", "кардинальністю", "швидкістю" на противагу методам "реформістським" - "повільним", "поступовим". Але де критерій "швидкості" чи "повільності", "кардинальності" чи "поступовості"? Час? Але соціальний час не тільки відносний, але він має й історичний характер.

Власне, це - проблема класифікації соціальних явищ, на наявність якої вказував ще П.Сорокін, відзначаючи, що різні по змісту акти взаємодії досить близькі і однакові за формою. Крім того він підкреслював важливість для соціолога питання про причини чи "фактори" соціальної еволюції. Це дає підстави вважати, що різницю (класифікацію) подібних за формою актів чи дій людської поведінки можна здійснити за їх причинністю, а дослідження дії і прояву механізму причинності з одним із завдань соціології.

Саме це й здійснюється в другій главі "Аналіз революції як специфічної соціальної дії", в першому параграфі якої розглядаються засади, на думку Е.Гіддінса, концепції "соціології революції". Теорія К.Маркса: основне джерело революційних перетворень - зміни у виробничих силах, які породжують суперечності

між економічною структурою, суспільними відносинами і політичною системою, приймаючи форму насильницьких зіткнень і революції. Теорія політичного насилля Ч.Джонсона: порушення зв'язків між культурними цінностями суспільства і системою економічного виробництва призводить до порушення рівноваги між інститутами суспільства, після чого система перестає ефективно працювати і створюються умови для здійснення революції. Її можливо залобігти відновленням рівноваги, але не застосуванням урядової сили. Концепція Д.Девіса: джерелом революції є не абсолютні, а відносні обмеження при покращенні умов життя, коли не задовольняються зрослі очікування. Теорія протесту Ч.Тіллі: колективні дії з метою скинення існуючого суспільного порядку виникають тоді, коли люди не мають інституалізованих засобів вияву своїх інтересів, коли їх потреби прямо придушуються владою.

Е.Гідденс відзначає загальний недолік наведених ним концепцій: абстрактне викладення виникнення і функціонування механізму "суперечностей" чи "нестійкості". Тому він доповнює їх викладом теорії Ле Бона, яка описує дії механізму однієї з причин революції і підкреслює, що соціологія повинна відповідати на питання про причини виникнення революційних рухів.

П.Сорокін також намагався в ряді своїх праць розкрити причини соціальних революцій, механізми їхньої дії. На його думку, між кількістю "верхів" і "низів" повинне існувати визначене співвідношення, а надлишок чи недостаток тих чи інших веде до соціальної перебудови суспільства чи революції. Це найабстрактніша суперечність конкретизується ним у суперечності флуктуації економічної, політичної і професійної стратифікації. Їх зміни можливі лише між точками "насичення", які фіксують визначене співвідношення між чисельністю, величиною влади і багатства в соціальних групах. З досягненням цих точок "верхи" прошарки скидаються шляхом революції, реформи, дезорганізації і т.інш. П.Сорокін, власне, висуває ідею про існування об'єктивних співвідношень між елементами структури суспільства і про революцію як наслідок їх порушень, яка змінює як структуру суспільства, так і відношення між її елементами.

В другому параграфі "Механізм реалізації економічної причинності соціальних революцій" автор, виходячи із феномену раціоналізації людської діяльності, а також з ряду положень не-класичної школи політекономії (обмеженість ресурсів, незадово-

лення постійно зростаючих потреб, нахили особи до максималізації своєї вигоди, "кінцевої корисності", проблеми вибору), вважаючи, що останні відбивають функціонування всього суспільства в цілому, структуру його економіки, ставить запитання: який вибір і між якими елементами дозволяє досягнути найбільшої (найменшої) раціоналізації (ефективності) діяльності суспільства?

Увесь вироблений суспільством продукт можна умовно і схематично розбити на три частини: А - задовольняючий потреби виробництва; Б - потреби "низів"; В - потреби "верхів". Відповідно можна говорити про три сектори суспільного виробництва, які виготовляють продукти типу А, Б, В.

Значна частина В, як відзначає американський економіст Т. Веблен, використовується "верхами" для "престижного" "демонстративного" споживання, яке породжує "паразитичний" сектор в економіці. Його функціонування - зайва витрата матеріальних ресурсів, яка постійно зростає (незадоволеність зростаючих потреб), породжуючи проблему вибору: що і як виробляти? Виходячи з прагнення до максималізації власної вигоди, використовуючи своє панівне становище в суспільстві, "верхи" будуть нав'язувати йому зростаюче виробництво продуктів типу В. Спочатку це відбуватиметься за рахунок збільшення обсягів суспільного виробництва, яке на відміну від потреб "верхів" обмежене і на певному етапі неспроможне збільшити їх зростання. Тому "верхи" починають привласнювати частину суспільного продукту, яка йде на використання "низами". Відбувається це не в натуральній, а у вартісній формі. Це викликає скорочення попиту на товари типу Б і, внаслідок цього, - структуру перебудови економіки: зменшення сектору, який виробляє продукцію Б і збільшення сектору, який виробляє продукцію В. Але це не може не викликати спаду виробництва, що значною мірою розширює розміри перерозподілу суспільного продукту, стимулюючи скорочення виробництва. Виникає ефект мультиплікатора: наслідок породжує зростання власної причини. Однак, скорочувати частку споживання "низів" до безкінечності неможливо. Тому, з часом, "верхи" стають змушені скорочувати виробництво продуктів А. Це знову викликає спад виробництва, виникнення ефекту мультиплікатора. При скороченні виробництва і збільшенні споживання останнє стає більше першого - суспільство починає "проїдати себе". Це довго не може тривати. Порушується можливе раціональне співвідношення між секторами А, Б, В, досяг-

нення точок "насичення" (по П. Сорокіну). Економічна криза, класова боротьба в різних формах (повстання, реформи та інш.) можуть виступати засобами саморегуляції існуючої системи, але виникає об'єктивна необхідність її зміни. В першу чергу - структури економіки, зміни співвідношень між секторами А, В, С, відносин власності, соціальної і політичної системи, якісної зміни суспільства, соціальної революції.

Цей самий процес можна розглянути з точки зору не суспільства, а окремого індивіду, який прагне до максимальної раціоналізації своєї діяльності. Це може виявитись в двох формах: отримання попереднього результату праці при менших її витратах, що означає послаблення її гніту, а не збільшення матеріального багатства. Й при попередніх витратах праці отримання більшого результату, що означає не послаблення гніту праці, а збільшення матеріального багатства суспільства (зростання споживання "верхів") і не завжди індивіду. Але така праця не буде відповідати його прагненню до максималізації власної вигоди. Тому індивід обирає перше форму раціоналізації, штовхаючи "верхи" на вже вказаний перерозподіл суспільного продукту, що призводить до скорочення попиту і т. д. Це, в свою чергу, ще більше підточує зацікавленість працівника в праці. Він починає спочатку неусвідомлено "байдикувати" ("прихований саботаж"), згодом свідомо "ухилитися" від офіційної роботи ("скритий страйк"), потроху красти (злочин), переключати свою увагу на отримання додаткового доходу (хоббі - присадибна ділянка - перетворюється в головний вид заняття). Внаслідок цього падає продуктивність праці, скорочуються обсяги виробництва, відбувається подальший перерозподіл суспільного продукту між "верхами" і "низами", виникає ефект мультиплікатора, об'єктивна необхідність зміни суспільства. Якщо цього не відбувається, латентні форми соціального протесту (саботаж, крадіжки) стають все більш масовими, переростають у відкриту класову боротьбу: саботаж - у свідоме знищення майна "верхів", крадіжка через грабування і розбій ("пугачовщина") - у вимоги націоналізації чи конфіскації, й економічна боротьба - в політичну (бунт, повстання). Однак, це лише наслідки, породжені наявною суспільною системою, в першу чергу, її економікою, наслідки, які свідчать про її хворобу і закликають "верхи" до заходів по її "лікуванню". Особливо жорстокою класова боротьба стає тоді, коли зачеплено потреби індивіду як біологічної істо-

ти (Веблен, Сорокін). Це ставить суспільство на межу соціального вибуху. Він не тотожний революції, може відбутися у різних формах з активною участю як "низів", так і "верхів", тому що в ситуації можливого апокаліпсису і вони "не можуть жити і керувати по-старому", бажають соціальних змін. Це змушує уважніше підійти до проблеми суб'єкту соціальної революції.

Питання про суб'єкт, проаналізоване у третьому параграфі, виникає і в силу того, що соціологія вивчає не просто соціальну дію, а взаємодію соціальних одиниць, з яких складається суспільство. Воно має складну соціальну структуру, яку не можна спростити до поділу на "верхи" і "низи", адже вони розпадаються на численні соціальні групи, різні за інтересами і потребами в силу їх нетотожного становища і ролі в суспільному виробництві, суб'єктивного усвідомлення ситуації, політичної, національної, релігійної належності, різного рівня освіти, культури, інших чинників. Різноманіття потреб не може не породжувати і різноманіття дій за їх змістом та за їх формою, які умови можна об'єднати в три основні групи: а) "рух назад", б) "рух вперед згори", в) "рух знизу". Чи набуває взаємодія характеру соціальної революції, вирішується в ході боротьби між соціальними групами суспільства, але не по їхніх суб'єктивних намірах, а по об'єктивному результату. Це відображується так званою "іронією історії": незбігом цілей, визначених людиною, з результатами її діяльності, коли вона діє всупереч собі і знаходить зияв у діяльності "верхів", змушених реформувати суспільство, але, здійснюючих попри свої бажання, такі перетворення, що якісно його змінюють, перетворюючись в революцію, здійснену засобами реформ. З другого боку, "верхи", прагнучи не зберегти наявне суспільство, а залишити умови, які дозволяли б їм продовжувати привласнювати додатковий продукт, у ситуації, коли вони "не можуть" керувати суспільством "по-старому", усвідомлюють необхідність змін і йдуть на них. Це свідоме здійснення так званої "революції згори" - цілого комплексу перетворень, які якісно змінюють суспільство "за рахунок народу". Її здійснення багато в чому пов'язане з накопиченням "верхами" досвіду класової боротьби, їхнім переконанням на наочному прикладі вже існуючого нового суспільства, що й за нових умов вони можуть "непогано" існувати, а нові форми експлуатації навіть більш "вигідні". Опір же змінам, яким би він не був, буде подолано.

Все це свідчить про те, що "верхи" можуть виступати в якості одного із суб'єктів соціальної революції, але використовані ними методи - специфічні, зовні не є "революційними", мають легітимний характер, спираються на силу державного апарату.

"Низи" не є апіорі суб'єктом революції. Їх найбільш "революційні" дії, суб'єктивно спрямовані на зміну суспільства, можуть вийти лише "реформю, здійсненою засобами революції". І справа не тільки в недостатній їх активності, здатності, готовності до зміни суспільства. Справа в тому, що потенційна енергія мас не завжди є революційною. На Заході дослідники давно вже відзначають, що народному рухові притаманне легке перетворення на "натопл", "чернь", єдиним аргументом яких виступає сила і які у своєму "безумстві" і "сп'янінні" здатні на акти варварства, масові репресії проти інокомислячих, всіх, хто "живе не так". Народним рухам, які виникають через страх перед майбутнім (на кашталт "церква і король"), притаманний і консерватизм. Часто їхньою метою постає захист існуючих порядків, повернення в "старий добрий час", протидія будь-яким змінам традиційного способу життя.

Дії різних соціальних груп "верхів" і "низів" зтикаються, перехрещуються, народжують різноманітні за формою і змістом взаємодії, які можуть бути як засобами саморегуляції існуючої системи, так і засобами її зміни, переходу до якісно нового суспільства. Це вказує на необхідність класифікації різноманітних дій, спрямованих на зміну суспільства.

Вирішенню цієї проблеми присв'ячена третя глава "Класифікація видів діяльності, спрямованих на якісні перетворення суспільства", в першому параграфі якої здійснено спробу періодизації історії на основі різних принципів організації суспільства, обумовлених визначальною роллю того чи іншого чинника виробництва.

Суспільство Першої хвилі. Основний засіб виробництва - земля. Його процес ґрунтується на використанні м'язевої сили людини і тварини, що зрівняло їх роль у виробництві, зводячи людину до стану "робочої худоби" і давало можливість використовувати силу палиці до їх принудження до праці. При цьому до працівника не пред'являлись інші вимоги, крім однієї - наявності у нього м'язевої сили. Всі елементи виробництва, його результати можна було легко привласнити, "відібрати", шляхом вик-

ристання сили в різних формах. Вища влада була і вищим, якщо не загальним власником, що вело до їхньої концентрації та єдності. Основною формою взаємовідносин була загальна залежність, відносини панування і підкорення. Це породжувало ієрархізоване суспільство пірамідального характеру з вертикальними зв'язками, жорсткими соціальними перегородками, успадкованим соціальним статусом. Зміна такого суспільства могла відбуватись лише з використанням насильства, шляхом перетворення політичної системи через вирішення питання про владу. Дане питання в суспільстві такого типу є головним питанням революції, її головною ознакою. Це обумовлено і відсутністю легальної опозиції, її впливу на політику влади, яка придушує будь-яке вільнодумство. Тому основним напрямом змін була сфера політики: обмеження влади деспота-монарха - законом, ідея "розділу влад", вимоги політичної рівності, свободи як політичної незалежності і т.д.

Суспільство другої хвилі. Основа економічної організації суспільства - індустріальне виробництво. Труд, в основі якого лежить примушення, стає малоефективним і витісняється трудом, в основі якого - матеріальна зацікавленість. Силою примушувати працівника трудитись на АЕС - нісенітниця, якщо не загроза безпеці. Не можна силою без спричинення шкоди захопити індустріальні засоби виробництва. Це призведе їх до неконкурентноздатності, малої ефективності. Вочи "камінням будуть вісити на шії захопившого". Індустріальне виробництво потребує й іншого працівника - який володіє визначеною сукупністю знань, рівнем культури, вільного від "загрози голодомору". Виникає необхідність не примушувати, а заціклювати його у праці, що досягається шляхом консенсусу, укладення угоди, яка передбачає політичну рівність сторін, їхню взаємовідповідальність. Це призводить до зменшення ролі сили, влади, держави. Політика втрачає свою першість, поступаючись місцем економіці. Відбувається розділ власності і влади, подрібнення останньої. В політичних і економічних організаціях з'являється особливе групу управлінців (техноструктура), не пов'язана із власністю, але яка утримує в своїх руках важелі влади. Це зумовлює виникнення суперечності: держава - економічно пануючий клас. Зміна в такому суспільстві відбувається діями, які спрямовані в основному не на політичні, а на економічні відносини, не за допомогою насилля, а шляхом досягнення компромісу, узгодження інтересів. Питання про владу

залінується питанням про власність. А якісне перетворення суспільства полягає і зводиться до змін відносин саме з приводу власності. Однак можливі рецидиви використання насильства, спроби зміни суспільства чи їх запобігання за допомогою сили.

Суспільство третьої хвилі характерно тим, що індустрія перестає бути основним засобом виробництва, поступає місцем накопичення і володіння знанням (інформацією). Власність на капітал перестає бути основним джерелом прибутку, більш важливою її формою стає інформація. Збільшення вкладення труда, капітала, енерго, - матеріалоресурсів втрачає рацію. Відбувається зменшення економічної влади, йде процес дроблення власності, вона втрачає індивідуальний характер. Одночасно йде децентралізація і регіоналізація виробництва, деурбанізація. Причина цього - дискретність виробництва, його більша ефективність по відношенню до масштабного виробництва, яке має "обмежений ресурс управління". Зростає дроблення влади, капіталу, власності, виробництва обумовлюють перетворення управління в колективну функцію спеціалістів. Виникає потреба в новому типі працівника: незалежному, творчому, ініціативному, відповідальному, освіченому, здібному до самоосвіти, здатному працювати без контролю. Необхідний мастер-творець. Інвестиції в людину - найбільш прибуткові, сама вона - найвища цінність. Зростає роль освіти, медицини, всіх сфер, які обслуговують людину. Саме через них і зміну самої людини, сфер її життєдіяльності відбувається зміна суспільства.

З огляду на викладене можна зробити висновок про закономірну еволюцію дій, які призводять до якісного перетворення суспільства. Загальна тенденція цієї еволюції йде від використання насильства до матеріальної зацікавленості, а від неї - до культурно-освітнього розвитку населення, до переконання.

В другому параграфі "Історичні форми революційної дії" розглядаються конкретні форми діяльності, спрямовані на зміну суспільства.

В суспільствах першої хвилі вони не могли не бути насильницькими. Історично першим і найпростішим за структурою, мабуть, злочин в формі терористського акту - вбивство володаря. Ця форма являє собою стихійну, чуттєво-емоційну дію одинака чи невеликої групи людей, спрямовану на фізичне знищення особи, з якою пов'язується існування тих чи інших соціальних порядків.

Об'єктивною підставою виступає велике значення верховного правителя в пірамідальній організації, зосередження в його руках величезної влади, претоніфікація існуючих порядків. Ця дія зумовлена ілюзорним відображенням дійсності, має утопічний характер, виходить з уявлення, що зміщення однієї головної особи може змінити суспільство. Разом з тим, вона знімає "табу" з особистості царствующої особи, розвінчує уявлення про "божественний" характер її влади, веде до розхитування політичної системи, її дезорганізації.

Відхід. Втеча від пана (держави) залежного працівника на "вільні землі" в пошуках "Царства Божого" на землі. Приводить до виникнення окремих суспільств - общин (кумранити, мадакити) чи держав, існуючих короткий час на основі "комуністичних" принципів. Такі держави з часом розпадались чи перетворювались на напіввасальні-напівдержавні утворення.

Змова. Таємна підготовка і здійснення яких-небудь нелегітимних дій спеціально створеною організацією. Здійснює ся незначним колом осіб чи з залученням частини населення як і з "верхів", так і з "низів". Може стати першою фазою більш організованої масової дії, стихійно перерости в бунт, повстання. Характерними рисами, які відрізняють її від попередніх форм, є свідомість, ціленаправленість, організованість.

Бунт. Стихійний виступ значної частини населення, яка не має ніяких суб'єктивних цілей, окрім неприйняття неусвідомленого "чогось". Чуттєво-емоційне негативне заперечення частини навколишнього світу, яке призводить до руйнівної остачинь, знаходить вияв у масових погромах, підпалах, пограбуваннях, вбивствах, жертвами яких можуть стати учасники бунту, чи зовсім сторонні люди. Пов'язане з активним протистоянням існуючій владі, об'єктивно розхитує політичну систему та її підвалини. Може перерости в більш організовану і масову дію, спрямовану на позалення існуючого режиму. Розповсюджене в "доіндустріальну" епоху.

Заколот. Локальний, обмежений соціальним простором і часом організований виступ частини населення (як "верхів", так і "низів") з метою досягнення тих чи інших цілей. Завжди активне протистояння існуючій владі, розхитує політичну систему. Для здійснення необхідна наявність організації і підтримка мас. Як правило, організатори розраховують на несподіваність свого виступу, головне завдання вбачають у створенні невеликої, але

відданої групи одностумців, визначи за масами лише потенційне джерело енергії.

Війна. Масові, масштабні, організовані і тривалі збройні дії однієї частини населення проти іншої. Охоплюють великі частини території з залученням спеціально підготовлених і добре озброєних загонів. Метою війни є вирішення питання про владу. Вона призводить до значних руйнувань, знищенню виробничих сил, загибелі великої кількості людей, що створює передумови падіння обсягу виробництва, зниження продуктивності праці, гальмування розвитку економіки і суспільства у цілому. Змушує державу перебувати економіку під потреби військових дій, тобто набуває економічного характеру. Спрямованість на зміну політичної системи стало основою для виникнення точок зору, які ототожнюють її з революцією.

Повстання. Має дві різні форми. Повстання в традиційному суспільстві, яке починається стихійно, часто виростає з бунту і переходить у війну. Повстання "індустріального" суспільства відзначається високим рівнем підготовки і організації, створенням спеціальних органів для його здійснення, широкою попередньою роботою в масах для залучення їх до активної участі. Має, як правило, спеціально розроблену теоретичну основу у вигляді політичної програми сил, які його ініціюють. Головна мета - вирішення питання про владу, в разі невдачі може перерости у війну. Саме повстання часто ототожнюють з революцією.

Загальний політичний страйк - форма соціальної дії, характерна для "індустріального" суспільства. Може бути спрямованою на вирішення питання про владу, але в кожному випадку дестабілізує політичну систему. Характеризується значною масовістю та активністю учасників. Являє собою застосування насилля і примусу в специфічній формі, паралізує економічне і політичне життя суспільства. Потребує високого ступеню підготовки і організації, здійснюється спеціально створеними органами, які мають могутній пропагандистський апарат, активно використовують засоби масової інформації і комунікації. Загальний політичний страйк може перерости у збройне повстання. Іноді він пов'язаний з захоптом і насильницькою зупинкою виробництва, органів управління. Можливе створення сил підтримки порядку, паралельних офіційним органам влади. В сучасних умовах відбувається в строго легітимних формах. Спрямований не на вирішення питання про владу, а на

вирішення різнобічних проблем, пов'язаних з питанням власності, управління виробництвом (вимоги робочого контролю) шляхом досягнення компромісу, укладення договорів, які враховують інтереси усіх сторін.

Демонстрація. Необхідний високий рівень організації, підготовки і проведення, без яких може вилитись в стихійний бунт. Завдяки засобам масової інформації, широкої попередньої агітації до участі залучається значна частина населення. Використовується незбройний силовий тиск засобами блокування і заняття вулиць, площ, зупинення роботи транспорту, підприємств побутових послуг, торгівлі, ізоляції урядових будівель і других органів управління. Вимоги учасників можуть бути різні: від зміни політичної системи до перетворень у відносинах власності.

Реформа. Легальне перетворення на основі і з використанням закону. Здійснюється державним апаратом при підтримці хоча б частини панівного класу. Може здійснюватись у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Вибори. Спрямовані на зміну політичної системи, завоювання влади без використання військового чи політичного насильства. Широко використовується метод психологічного впливу, інформаційного тиску, ідеологічного насильства, різноманітні форми підкупу виборців. Великого значення набуває політична культура населення, його здатність усвідомити і визначити свої інтереси, ідентифікувати їх з тим чи іншим кандидатом, політичною партією. В силу цього величезну роль грає активна діяльність громадських організацій, підготовка і проведення передвиборчої компанії. Участь основної маси населення споглядальна, часто набуває "споживацького" характеру, має чуттєво-емоційний відтінок.

Промислова демократія. Право на участь в управлінні виробництвом і робочий контроль. Дуже глибока за конкретним змістом форма дій. Від участі в управлінні цехом до участі в управлінні всім народним господарством і суспільством в цілому. Можливе створення паралельних органів на тимчасовій чи постійній основі, які беруть на себе де-факто різні функції влади і управління (страйками). Метою може бути як вирішення питання про владу, так і перетворення в сфері відносин власності.

Соціальні рухи. Легалізоване через інституційне оформлення того чи іншого інтересу соціальних груп суспільства. Має своїм завданням, діючи на основі закону, розширюючи свою законодавчу

базу і вплив у суспільстві, на основі власного авторитету і за допомогою легально створених інститутів, впливати де-факто і де-юре на громадське життя в країні, досягати реалізації своїх інтересів.

Перераховані форми революційної дії, можливо, не є вичерпними. Так, О.Тоффлер пише про існування "демократії, що вгадує". Крім того, дійсність породжує нові, раніше не існуючі форми дій, спрямовані на вирішення питань влади і власності. Зразком цього є, наприклад, події межі 90-х років у Східній Європі, коли висунулась проблема "круглого столу", свого роду компроміса між старою владою і представниками спектру політичних сил, які організовували і направляли дії мас, що мітингують і страйкують. В результаті їх проведення відбувалась передача влади мирним шляхом від одних соціально-політичних сил - другим.

В Заключенні підводяться підсумки дисертаційного дослідження, формулюються основні висновки, визначаються перспективи подальшого вивчення проблеми.

Основний зміст дисертації викладений в таких публікаціях:

1. Казаков В.С. К вопросу о понятии "социальная революция".// Диалектика социального познания и управления. Улан-Уде. 1988. - С. 55-56.

2. Казаков В.С. Духовное творчество: ответственность и власть.// Духовное творчество: процесс, эффективность. Тезисы XIII Всесоюзного теоретического семинара "Мировоззрение и научное познание". Киев - Ужгород. 1990. - С.142-143.

3. Казаков В.С. Революция: формирование человека и его мышления.// Человек: перестройка мышления и поведения. Киев. 1991. - С.111-116.

4. Довбыш В.А., Казаков В.С. О парадигмах современного обществоведения.// Изменяющийся мир и проблемы гуманитарного образования в высшей школе. Тезисы украинской научно-практической конференции. Выпуск II. Социология, политология, история. Бердянск. 1992. - С.9-10.

5. Казаков В.С. Захід політичної економії?// Політика і влада. Респ. науч.-практ. конф. 20-21 апреля 1993г. Тезисы докл. и сообщ. - Запорожье. 1993. - С.98-100.

6. Маначинский О., Пронкін Є., Стечній О., Камінський А., Пилипенко В., Казаков В. Безпека України. Критерії і реалії. Точки зору на проблему.// Віче. - 1993. - № 9. - С.47-78.

7. Казаков В.С. Протест или преступление?// Молодь і проблемами конфлікту в період переходу до демократичного суспільства. (Тези доповідей Міжнародної молодіжної науково-практичної конференції) 31 березня - 1 квітня 1994 року. Частина 1. Чернівці. - 1994. - С.35-37.

Автоматизированная система управления объектами...

Автоматизированная система управления объектами... (повторяющийся текст)

ВВЕДЕНИЕ. 1. Цель и задачи работы. 2. Описание объекта исследования. 3. Методика исследования. 4. Результаты исследования. 5. Заключение.

1. Цель и задачи работы. 2. Описание объекта исследования. 3. Методика исследования. 4. Результаты исследования. 5. Заключение.

1. Казанов С. С. К вопросу о... (повторяющийся текст)

2. Казанов С. С. Достижения... (повторяющийся текст)

3. Казанов С. С. Методы... (повторяющийся текст)

4. Казанов С. С. К вопросу о... (повторяющийся текст)

5. Казанов С. С. К вопросу о... (повторяющийся текст)

КНИВ ДРУК ФПУ

6. Казанов С. С. К вопросу о... (повторяющийся текст)